

УДК 316.454.52:37.091.12 – 057.16

Пищик О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАСОБАМИ ДИСКУРСИВНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розкривається сутність комунікативної культури педагогічного працівника та особливості її формування в умовах освітнього середовища засобами дискурсивного спілкування.

Ключові слова: культура, комунікація, спілкування, комунікативна культура, дискурс, дискурсивний простір, педагогічний працівник.

Постановка проблеми. На етапі розвитку українського суспільства важливе місце в сучасній освіті належить комунікативній культурі, яка власне й визначає наявність у кожного фахівця певних особистісних якостей, умінь і навичок, які забезпечують досягнення цілей у міжособистісній взаємодії з іншими людьми, дають змогу конструктивно спілкуватися, орієнтуватися на успіх у професійній діяльності, адаптуватися до нової системи взаємин у педагогічному колективі, прагнути до самовдосконалення та самореалізації.

Велика кількість інформації, стертий кордон у спілкуванні між різними культурами, присутність різних джерел інформації – це особливості сучасності. Але на цьому тлі, навіть пересічна людина може помітити, що формуванню комунікативної культури особистості приділяється значно менше уваги, ніж формуванню знань, умінь та навичок. Низький рівень сформованості комунікативної культури призводить до пасивності, невміння вести конструктивний діалог, налагоджувати взаємодію і, як наслідок, безініціативності й бездіяльності. Важливість комунікативної культури в професійній діяльності та особистому житті потребує її розвитку.

Тож надзвичайно актуальною постає сьогодні проблема підготовки педагога в органічній єдності якостей спеціаліста й особистості, у якій сформовані пізнавальна, практично-діяльнісна, інтелектуально-творча, професійна та самоосвітня діяльність. Саме ці складові готують педагога нової формації, здатного орієнтуватися в соціокультурному просторі сьогодення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед складових педагогічної культури феномен комунікативної культури відіграє важливу роль. Існує великий науковий фонд міждисциплінарного характеру, що створює умови для виявлення засад комунікативної культури педагога: філософія культури (Т. Адуло, В. Бакштановський, Е. Баллер, Б. Гершунський, М. Гончаренко та інші), соціологія культури (М. Амосов, Б. Гаврилишин, Т. Заславська, А. Печчеї, П. Струве, Є. Фромм та інші), теорія цілісного навчального процесу (Ю. Бабанський, І. Зимня, О. Дубосюк, О. Пехота та інші), гуманістична парадигма освіти (В. Андрущенко, І. Бех, Є. Бондаревська, О. Довженко, І. Зязюн, О. Кононко, Н. Ничкало та інші), вивчення дискурсу (З. Харріс, М. Фуко, Е. Бенвеніст). У психолого-педагогічній літературі (В. Кан-Калик, О. Леонтьєв, Л. Петровська, С. Рубінштейн та інші) обґрунтовується уявлення про педагогічне спілкування як про гармонічне поєднання вербальної й невербальної поведінки рівноправних партнерів, які розуміють, приймають і поважають один одного.

Вагомі наукові здобутки у вирішенні проблеми формування комунікативної культури особистості отримали Т. Донченко, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Нікітіна, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Л. Струганець, Г. Шелехова тощо. У своїх працях вони підкреслюють специфіку та особливості комунікативної культури як прояв професіоналізму, визначають структуру і зміст комунікативності, де спілкування є домінуючим компонентом, необхідним у педагогічному процесі, пропонують методіку управління процесом формування комунікативної культури у системі навчання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку українського суспільства при дефіциті духовності та кризі цінностей, все більшої гостроти набуває проблема комунікативної культури, посилення її актуалізації.

Комунікативна культура – явище набагато ширше, ніж правильність мовлення, в основі якої лежить дотримання мовної норми, як складової на фонетичному, лексичному, словотворчому, граматичному рівнях. Велике значення для удосконалення комунікативної культури педагогів має

комунікативна доцільність спілкування. Для працівника освіти недостатньо правильно говорити та писати, треба ще вміти вживати слова та вирази відповідно до комунікативної ситуації, дотримуючись точності, логічності, доречності, багатства та різноманітності мовлення [2].

Вважаємо, що розв'язання проблеми формування комунікативної культури педагогічних працівників засобами дискурсивного спілкування передусім потребує окреслення та визначення кола й осмислення змісту понять, які є основою дослідження нашого предмета. Такими є поняття "культура", "комунікація" та "дискурс".

Термін "культура" походить від латинського *cultura* – обробка, виховання, освіта. Одне із загальних визначень феномена культури – це сукупний результат продуктивної діяльності людей, а також сам процес творення матеріальних і духовних цінностей [4].

Мова і культура є невід'ємними складовими духовного життя кожної людини. Беззаперечною є істина, що низька культура мови виразно свідчить про загальну бездуховність особи. Як відомо, між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури є чітка залежність.

Ми розділяємо думку В. Греченка, В. Кушнерук, В. Режка та І. Чорного, які вважають, що культура людини передбачає єдність, гармонію тіла й душі (психіки), розвиток раціональних здібностей особистості, що супроводжується генезисом її морально-ціннісної та художньо-естетичної сфер [5].

Враховуючи переконливі доводи сучасних дослідників можемо стверджувати, що культура особистості – це максимально якісні здобутки людини у матеріальній і духовній сфері та необхідний процес упровадження набутих цінностей у життєдіяльність суспільства з дотриманням гармонійності та духу культури попередніх поколінь.

Культура професійної діяльності, поведінки й мови, зразковий зовнішній вигляд – тільки таким має бути представник освіти.

Педагогічні і науково-педагогічні працівники – особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю. Крім того, Законом України "Про загальну середню освіту" зазначено, що: педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах.

Педагогічний працівник під час виконання своїх обов'язків повинен розвивати комунікативні здібності та дотримуватися вимог поведінки персоналу закладу освіти, має бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти професійну честь, поважати гідність інших людей, уміло поєднувати повсякденну вимогливість з дотриманням прав і свободи учнів.

Потрібно пам'ятати, що спілкування – один з головних показників культури педагога у навчально-виховному процесі закладу освіти, адже спілкування важливим процесом. Кожний фахівець у своїй діяльності постійно відчуває проблеми комунікації. Уміння продуктивно й безконфліктно спілкуватися – не тільки важлива професійна якість сучасного фахівця, але й необхідна складова загальної культури людини.

У вітчизняній літературі поняття "спілкування" і "комунікація" дуже часто вживаються як синоніми, хоча при більш уважному підході між ними з'являються деякі розбіжності.

Комунікація в широкому сенсі (лат. *communico* – роблю загальним) означає обмін інформацією між індивідами за допомогою загальної системи символів, що здійснюється вербальними і невербальними засобами [4].

В англomовній літературі термін "комунікація" розуміється як обмін думками й інформацією у формі мовленнєвих чи писемних сигналів, що є синонімом до терміну "спілкування".

У свою чергу, слово "*спілкування*" означає процес обміну думками, інформацією, емоційними переживаннями між людьми. На цій підставі спілкування являє собою соціально обумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їх пізнавально-трудова та творчої діяльності, реалізований головним чином за допомогою вербальних засобів комунікації. На відміну від нього, *комунікація* – це соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації як у міжособистісному, так і в масовому спілкуванні по різних каналах за допомогою різних вербальних і невербальних комунікативних засобів.

Таким чином, поняття "спілкування" і "комунікація" мають як спільні, так і відмінні ознаки. Будемо вважати, що за спілкуванням в основному закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії, а за комунікацією закріплюється додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві.

Комунікація та спілкування є найважливішою частиною людського життя, а значить, і частиною культури. Підкреслюючи їх важливість, багато дослідників прирівнюють культуру до спілкування (комунікації). Найбільший американський фахівець з міжкультурної комунікації Е. Холл стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура [11].

Щоразу, коли педагогічний працівник намагається вступити у комунікацію, реалізувати власну мету в ній, він формулює висловлювання і прогнозує його вплив на суб'єкта комунікації, розраховуючи на певну кількість варіантів поведінки. Тому він, як відправник інформації, має усвідомлювати свою відповідальність за наслідки акту комунікації. Постійно орієнтуючись на реакцію суб'єкта комунікації, педагог розвиває власну комунікативну культуру.

На основі наукових досліджень *комунікативну культуру* розглядають як багатопланове явище установалення і розвитку зв'язків з людьми, що передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії, спрямування і взаєморозуміння між суб'єктами спілкування; регулятор поведінки, гарант шанобливого ставлення особистості до інших, їх розуміння, терплячості та взаємоповаги; один із механізмів гармонізації особистих і громадських інтересів [3].

В свою чергу, ми розглядаємо *комунікативну культуру педагога* як властивість особистості, яка проявляється в потребі взаємодіяти з іншими суб'єктами, цілісності та індивідуальності, творчому потенціалі керівника, в його здатності підтримувати доброзичливе відношення до оточуючих суб'єктів.

Рівень комунікативної культури педагога знаходиться у залежності від рівня його загального розвитку, світогляду, наявності різнобічних знань, сформованості певних моральних принципів. Щодо сутності досліджуваної проблеми, то ми вбачаємо корисним трактування відповідних понять, ознак, характеристик в освітньому дискурсивному просторі де позиціонують свої наукові доробки вітчизняні та зарубіжні вчені.

При дослідженні сутності поняття "*дискурс*" ми виходитимемо з того, що як самостійний науковий термін він з'явився в середині ХХ століття, отже, це поняття достатньо нове для педагогічної науки.

Як відомо, що термін "дискурс" походить від латинського "discurrere" – "обговорення", "переговори" або "сварка". Дане поняття найчастіше ототожнюється з "мовою у використанні" та описує текст у безпосередньому комунікативному контексті [8].

Дискурс також розуміють як мовлення, що вписано в комунікативну ситуацію. Згідно з Н. Арутюновою, – це мовлення, занурене в життя [1]. Для педагогіки наведений афоризм можна переформулювати таким чином: дискурс – це мовлення, занурене в педагогічні ситуації.

Базуючись на дослідженнях закономірностей руху інформації в межах комунікативної ситуації, актуальним і важливим є дослідження комунікативного дискурсу в навчальній діяльності, як складової дискурсивного простору формування комунікативної культури педагогічних працівників.

Термін *дискурсивний простір* вживається для позначення прагматичної форми контексту, що структурує знання, котрі містяться у дискурсі. Термін *дискурсивний простір* був уперше описаний Бернардом Муленом на Третій міжнародній конференції із концептуальних структур ICCS, що відбулась у м. Санта-Круз (Каліфорнія, США) у 1995 році. Згідно з доповіддю Мулена, "дискурсивні простори створюються, оновлюються та викликаються агентом як результат спроб генерування чи розуміння дискурсу" [12].

Дискурсивний простір функціонує як розгортання реальності існуючих елементів у процесі їх зіткнення в результаті системи взаємодій, взаємозалежностей та взаємовпливу [10]. Межі дискурсивного простору окреслюються тематикою конкретного дискурсу.

Перебуваючи у дискурсивному просторі, педагогічний працівник знаходиться в освітньому середовищі, котре включає також усі продукованні ним раніше дискурси з визначеної тематики та в подальшому є важливою умовою творення якісних освітніх послуг. Кожне конкретне слово, що вживається у дискурсі, потрапляє у дискурсивне оточення, де знімається його багатозначність та відбувається конкретизація значення. Дискурсивне оточення слова диктує наші уявлення про чисельність його значень і навіть – певною мірою – дозволяє їх формалізувати [7].

У сучасній науці *дискурс* визначають як складне комунікативне явище, що, окрім тексту, включає ще й екстралінгвістичні фактори (знання та уявлення про світ, установки, цілі адресата), необхідні для відповідного розуміння тексту. Дискурс є, насамперед, зразком реалізації певних комунікативних намірів у контексті конкретної комунікативної ситуації та стосовно певного партнера, представника іншої культури, вираженої доречними в цій ситуації мовними та позамовними засобами. При цьому адекватність мовленнєвої поведінки учасників комунікативного дійства визначається успішністю мовленнєвої взаємодії, тобто досягненням комунікативної мети, а

також відповідністю правилам вербальної та невербальної поведінки, характерними для певної лінгвокультурної спільноти [6].

Комунікативна культура є більш широким полем діяльності, яка, окрім суто лінгвістичних умінь і навичок, передбачає володіння соціокультурним регістром, який можна визначити як сукупність типових або специфічних мовленнєвих формул, комунікативних моделей або структур, апробованих соціально і таких, що концентрують у собі мовленнєвий досвід учасників комунікації – педагогічних працівників.

Комунікативна культура – це культура людських взаємин, в основі якої лежить культура особистості, що включає наступні особистісні характеристики: здібності, знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації, установки. Основу комунікативної культури формують комунікабельність, комунікативні якості та комунікативні вміння педагога.

Під комунікабельністю розуміють такі риси особистості, які дають їй змогу легко вступати в контакт з іншими людьми і відчувати задоволення від спілкування з ними.

Комунікативні якості є первісними рисами характеру; внутрішньою основою для утворення інтелектуальних, вольових та емоційно-мотиваційних властивостей людини; базисом для організації продуктивного процесу спілкування.

Під комунікативним умінням педагога розуміють цілий комплекс професійних умінь, що дозволяють ефективно реалізовувати процес професійного спілкування, а саме: уміння соціальної перцепції (тобто вміння сприймати й розуміти партнерами один одного); уміння саморегуляції (тобто вміння керувати собою на основі сприймання актів своєї поведінки та власних психічних процесів); уміння вербального (мовного) і невербального (немовного) контактів; уміння "читати" по обличчю й адекватно моделювати особистість співрозмовника; уміння "подавати себе" в спілкуванні й оптимально будувати свою мову в психологічному плані.

Уміння говорити полягає у відсутності помилок у вимові, у правильному доборі й наголошенні слів, у відсутності штапованих стереотипних фраз, у багатстві професійного словника педагога, у вмінні точно формулювати власні думки і викладати їх доступно для співрозмовника мовою. Значно доповнюють вербальний контакт невербальні засоби спілкування: міміка, жести, рухи тіла, інтонаційні характеристики голосу, просторова організація спілкування. Вони нерозривно поєднані з психічним станом педагогічного працівника, посилюють емоційну близькість сказаного, підтримують психологічну близькість між співрозмовниками, виступають як показник статусно-рольових стосунків та є більш правдивими, ніж слова.

Висновки. Таким чином формування педагогічними працівниками навичок комунікативної культури засобами дискурсивного спілкування розв'яже чимало проблем на етапі розвитку сучасної освіти, у міжособистісних взаємостосунках, а також у суспільстві в цілому. Для формування комунікативної культури необхідно створювати сприятливі дидактичні умови, використовувати особистісну індивідуалізацію, що припускає врахування контексту діяльності педагога, його життєвого досвіду, сфери його інтересів, бажань, духовних потреб, світогляду, емоційно-почуттєвої сфери й статусу особистості в колективі.

Перспективою подальших досліджень є прослідкувати історію виникнення та розвитку поняття комунікативної культури у вітчизняній та зарубіжній науці.

Використані джерела

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Большая Советская энциклопедия, 1990. – С. 137–139.
2. Беспалова С. В. Коммуникативно прагматическая организация обучения иностранному языку: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / С. В. Беспалова. – М., 2003. – 43 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підр. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь; ВТФ "Перун", 2003. – 1426 с.
5. Греченко В. А. Історія світової та української культури: підруч. для вищ. закл. освіти / Греченко В. А., Кушнерук В. А., Режко В. А. – К.: Літера, 2000. – 464 с.
6. Костенко В. Г. Дискурсивна основа навчання іноземних мов та її роль у формуванні комунікативної компетенції [Електронний ресурс] / Знаменська І. В., Костенко В. Г., Сологор І. М. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
7. Ляшевская О. Н. Многозначность сквозь призму дискурса / О. Н. Ляшевская, Е. В. Рахилина // Инструментарий русистики: корпусные подходы. – Хельсинки, 2008. – Вып. 34. – С. 217–232.

8. Майнхоф У. Дискурс// Контексты современности – II: Хрестоматия. 2-е изд., перераб. и доп. / Сост. и ред. С. А. Ерофеев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – С. 24-25.
9. Мельник Т. В. Соціологічний аспект удосконалення мовної особистості майбутнього педагога / Т. В. Мельник // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. № 5. – С. 145–151.
10. Юдина Т. В. Дискурсивное пространство политической речи / Т. В. Юдина // Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 172 – 185.
11. Hall E. T. The Silent Language / E. T. Hall. – New York: Doubleday, 1959. – P. 242.
12. Moulin B. Discourse Spaces: a Pragmatic Interpretation of Contexts. / B. Moulin // Proceedings of the Third International Conference on Conceptual Structures: Applications, Implementation and Theory. Lecture Notes in Artificial Intelligence. – 1995. – Vol. 954. – P. 89 – 104.

Pyschuk O. V.

FEATURES OF FORMING OF COMMUNICATIVE CULTURE OF PEDAGOGICAL WORKERS BY MEANS OF DISCURSIVE INTERCOURSE

In this article we uncover the nature of the communication culture of pedagogue and way of its forming in the educational environment using discussions.

At this stage of development of Ukrainian society communication culture takes important place in modern education that is determined by the presence of individual merits, skills, and qualities that provide achievement of cooperation goals, give opportunity to communicate functionally, to strive self-improvement and realization. In the article is stated that great distance exists between overall knowledge level and average increase of intellectual rise of an individual. Not only the problem of communication that adopts different forms appears to be topical but also a problem of communicational culture as a part of overall culture of pedagogue that forms within educational process allows to develop highly professional personality, that's capable of fulfil its duties, build positive relations with others and provide efficient cooperation and realization.

In the article is paid attention on massive quantities of information, blurry boundaries in communication between different cultures, variety of information sources are the main features of modern society. But in this context even the average person is able to notice that much less attention is given to the shaping of communicational culture than to formation of knowledge and skills. Low level of communicational culture leads to passive attitude in life, establish cooperation and as a consequence to lack an initiative and inaction.

So the problem of pedagogues training in unity of professional and personal qualities in which are formed cognitive, intellectual, creative, professional, and self-educational activity is extremely topical. This components prepare pedagogue of the new formation that's able to orient oneself in sociocultural environment of today.

Key words: *communication, communication culture, discourse, discourse environment.*

Стаття надійшла до редакції 22.12.2016 р.